

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i91.3244>*Д. О. Пилипенко*

ОЗНАКИ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Євроінтеграційний вектор розвитку сучасної України зумовлює відповідні якісні перетворення в багатьох внутрішньодержавних сферах нашої держави. Безумовно цей процес у рівній мірі стосується й правової сфери. Одним із ключових напрямів, який потребує відповідної якісної оптимізації, є сфера виконання й відбування кримінальних покарань, позаяк саме вона перш за все пов'язана з обмежуванням та тим часовим позбавленням осіб певних прав і свобод. Враховуючи це галузь кримінально-виконавчого права знаходиться під пильною увагою законодавця, правозахисників, громадськості тощо першочергово у контексті дотримання прав і свобод людини. Реалізація цієї життєво важливої правової аксіоми цілком можлива за відповідності кримінально-виконавчого законодавства в цілому й окремих його норм сучасним соціальним постулатам, уявленням, правилам про порядок та умови виконання й відбування кримінальних покарань. Дотримання цього механізму є можливим у випадку повної кореляції чинних норм кримінально-виконавчого права із такими фундаментальними положеннями як принципи. Тому одним з важливих, актуальних теоретичних питань є визначення ознак принципів кримінально-виконавчого права, оскільки ці критерії являють собою аксіоматичні фактори впливу на утворення, реалізацію та удосконалення норм кримінально-виконавчого права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з визначенням ознак принципів кримінально-виконавчого права досліджувалися в роботах таких науковців як, І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, В.С. Зеленецький, О.Г. Колб, О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, П.Л. Фріс, І.С. Яковець, М.М. Яцишин та ін.

Метою статті є визначення ознак принципів кримінально-виконавчого права з урахуванням наявних теоретичних концепцій з цього питання.

Вклад основного матеріалу. Визначення ознак принципів кримінально-виконавчого права доцільно здійснювати за умов наявності чіткої та конкретизованої дефініції принципів цієї галузі права. Попри достатньо широку палітру цих сентенцій в межах теорії кримінально-виконавчого права вважаємо за доцільне навести авторський погляд щодо визначення відповідних принципів. Отже принципи кримінально-виконавчого права являють собою основоположні, керівні категорії, які детермінують умови формування, розвитку та функціонування системи виконання й відбування кримінальних покарань; зумовлюють утворення, алгоритмізацію та реалізацію механізму правового регулювання кримінально-виконавчої сфери; відтворюють собою людські цінності, які визначають правосвідомість суб'єктів кримінально-виконавчого права. Враховуючи наведене визначення принципів цим засадам кримінально-виконавчого права притаманні такі ознаки: 1) Основоположність (фундаментальність). Ця ознака визначає базисність принципів права

для утворення норм кримінально-виконавчого права з подальшим вирішальним впливом цих засад на функціонування всієї системи виконання кримінальних покарань в державі;

2) Імперативність, яка являю собою безумовну категоричність змісту принципів, їх атрибутивність та обов'язковість під час їх відбиття в кримінально-виконавчому праві. За цих умов слід погодитись з Л.С. Явіч, який зазначав, що вища імперативність свідчить не лише про обов'язковість принципів, а й про те, що правові норми, які не вважаються принципами, повинні з них випливати та їм відповідати [1, с. 11];

3) Регулятивність. З приводу цієї ознаки А.М. Колодій наголошує, що нормативно-регулятивний характер принципів права вбачається у тому, що принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий, владний характер. Водночас такий характер стає притаманним як безпосередньо нормам-принципам, так і принципам, які виводяться з норм [2, с. 43]. З приводу визначення ознаки регулятивності А.Є. Пашерстник пояснює існування цієї ознаки тим, що принципи права – це продукт свідомості й волі людей, які містять певні веління, приписи, правила поведінки, що реалізуються в життя суспільством і державою та регулюють стільки, скільки регулює саме право [3, с. 100]. О.В. Старчук з приводу цього питання наголошує, що регулятивність – це допоміжна ознака принципів права, адже суспільні відносини регулюються за допомогою норм права. І тому регулятивний характер мають норми права, а принципи права визначають саму норму, тому що лежать в її основі. Однак регулювання суспільних відносин за допомогою принципів права здійснюється в окремих випадках, зокрема за відсутності подібної норми для регулювання суспільних відносин (аналогія закону) застосовуються загальні принципи права (аналогія права) [4, с. 41]. На наше переконання регулятивна ознака є однією з ключових для принципів кримінально-виконавчого права, адже перебуваючи в статусі базисних елементів та фактично наповнюючи смисловим змістом норми кримінально-виконавчого права, принципи мають вирішальний вплив на регулювання правовідносин в межах кримінально-виконавчого права та функціонування системи в цілому. В цьому аспекті ми цілком солідарні з австрійським філософом Фрідрихом Августом фон Хайеком, який досліджуючи регулятивну ознаку принципів зазначав, що складові частини законодавства взаємно узгоджуються не стільки завдяки всеосяжному плану, скільки через послідовне застосування загальних принципів до вирішення окремих проблем – принципів, які часто навіть не сформульовані явно, а всього лише мають на увазі в ужитих конкретних заходах [5, с. 83].

4) Нормативність. Обґрунтовуючи наявність цієї ознаки в змісті принципів В.М. Хропанюк наголошував на необхідності керуватися під час вирішення конкретних юридичних справ насамперед принципами права, оскільки це є основою правильного застосування юридичних норм, прийняття обґрунтованих й законних рішень [6, с. 213]. А.М. Кучук та С.М. Перепьолкін щодо вказаної ознаки підкреслюють, що принцип є важливим засобом упорядкування суспільних відносин, визнаючи правила поведінки, принципи регулюють поведінку людини [7, с. 24].

О.В. Смирнов визначав нормативність як ключову ознаку норм права, наголошуючи на тому, що принципи права є загальнообов'язковими, формально визначеними та встановленими державою [8, с. 25]. Аналізуючи ознаку нормативності О.В. Старчук зазначає таке: ми не погоджуємось з тим, що принципи та норми права перебувають у діалектичному взаємозв'язку і є взаємозумовленими, а вважаємо, що вони мають право на існування в одній системі права, але як самостійні, структурноутворювальні елементи. Неприйнятним є визначення нормативності принципів права, яку обґрунтовували через ознаки норм права, вказуючи на їх загальнообов'язковість, формальну визначеність та встановленість державою. Однак принципи права є загальнообов'язковими, оскільки засадничих ідей повинні дотримуватися суб'єкти правотворчості під час здійснення правового регулювання суспільних відносин. Принципи права існують задовго до виникнення позитивного права, є основою для його формування й визначають зміст і спрямованість норм [4, с. 42]. Вважаємо, що ознака нормативності є невід'ємним критерієм принципів, це правило в повній мірі стосується й кримінально-виконавчого права. Будучи базисною категорією та знайшовши відповідне відтворення в нормах кримінально-виконавчого права принципи набувають відповідних важелів прикладного впливу на функціонування системи виконання кримінальних покарань. Твердження О.В. Старчук про відокремлене існування принципів та норм права як відокремлених елементів однієї системи є вельми суперечливим, адже «генетичний» зв'язок між зазначеними двома категоріями є імперативною основою існування права як суспільного явища. Відокремлене існування кожного з цих елементів фактично позбавляє сенсу на фактичне їх існування, оскільки, по-перше, принципи втрачають статус важелів впливу на суспільні відносини за відсутності відповідного нормативного підґрунтя їх реалізації, по-друге, норми права втрачають смислове наповнення та можливість відбивати собою історичний досвід та цивілізаційні й сучасні надбання людства щодо відношення до певних соціальних явищ та врегулювання окремих суспільних відносин. Отже гармонічний зв'язок права та принципів через нормативну ознаку останніх забезпечує логічність, чинність та дієвість кримінально-виконавчого права.

5) Об'єктивність. Слід цілком погодитись з позицією, відповідно до якої принципи права це не вигадка правознавців, вони відтворюють об'єктивні закономірності розвитку суспільства, відповідних суспільних відносин, тому за своєю філософською та соціальною природою є категорією об'єктивною [7, с. 25.] Об'єктивність принципів права пов'язувана з тим, що втілення принципів права в життя для будь-якої держави складає об'єктивну необхідність і економічний та політичний устрій держави дає об'єктивну можливість послідовного здійснення таких принципів [4, с. 41]. Наведені позиції відбивають два аспекти об'єктивності принципів, це об'єктивна зумовленість та об'єктивна необхідність. Уважаємо, що обидві позиції актуальні й цілком заслуговують на увагу. У межах кримінально-виконавчого права об'єктивність як ознака принципів насамперед відбиває собою еволюційний результат розвитку й становлення суспільства та, відповідно, відносин у суспільстві. Це повною мірою стосується й сфери виконання й відбування кримінальних покарань. Також використання принципів як базисних елементів

суспільних відносин є об'єктивно необхідним за для приведення функціонування внутрішньодержавних сфер у відповідність до усталених критеріїв суспільного буття.

6) Стабільність. Принципи права діють протягом певного, відносно тривалого часу. Однак, треба зазначити, що як стабільна категорія, розрахована на перспективне застосування, принцип не є чимось раз і назавжди установленим, незмінним. Будучи явищем об'єктивним і відтворюючи реальний стан суспільних відносин, принципи постійно вдосконалюються, змінюються разом із розвитком суспільних відносин [7, с. 25]. Якщо норми права є мінливими та приймаються для врегулювання відносин, які існують у суспільстві, то принципи права довготривалі, що свідчить про їх стабільність [4, с. 42]. Стабільність або сталість принципів є їх характерною ознакою, проте ця сталість не є інваріантною, оскільки з поступовістю становлення суспільства видозмінюються уяви про різні правила та умови існування суспільних відносин. Така життєва аксіома безумовно стосується й кримінально-виконавчої сфери. Тому стабільні за своєю сутністю принципи також зазначають певних змін, оскільки знаходяться в безпосередньому, когерентному зв'язку із еволюційною процедурою суспільних уявлень та правил.

7) Ідеологічність. Визначаючи вказану ознаку принципів права А.М. Колодій зазначає, що принципи права - ідеологічна категорія, а це означає, що вони, як і право загалом, є формою суспільної свідомості, яка здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру, тобто виконує функцію загального закріплення суспільних відносин, що і дає можливість розглядати їх з позиції певних ідей, керівних засад [2, с. 43]. І.І. Ільїн з цього приводу вказував, що право – це судження, що встановлює усталений порядок як належний, тобто в безпосередньому зв'язку саме з ідеями [9, с. 59]. А.С. Пашков та Б.В. Шейндлін визначали ідеологічний характер принципів права як вираз свідомого прагнення людей шляхом вироблення загальних керівних положень спрямувати свою поведінку відповідно до об'єктивних закономірностей та тенденцій розвитку суспільства в цілому й окремих суспільних явищ, у тому числі економіки, політики, моралі та права [10, с. 110], [11, с. 68]. Проте серед науковців є супротивники існування ідеологічності як ознаки права. Так, О.В. Старчук вважає неприйнятною цю ознаку, оскільки, якщо ідеологія визначала принципи радянського права, то сьогодні, в умовах ринкової економіки, коли право виводиться із природних ідей, принципи лежать в основі права, формують його, визначають зміст і спрямованість його норм [4, с. 41]. А.Х. Степанюк підкреслює, що категорія ідеологічності не стільки нормативна, скільки суб'єктивна, світоглядна. А якщо виходити з того, що натепер поняття ідеології вживається майже винятково для характеристики неістинного світогляду, призначеного для обману заради матеріальних, а також політичних інтересів, то зараз не варто особливо захоплюватися визначенням принципу як ідеї, оскільки ідея як елемент ідеології асоціюється з упередженим уявленням, позбавленим об'єктивності поглядом, що відбиває не стільки істинні знання і досвід, скільки ставлення до дійсності, у тому числі і до практики виконання покарань, з позиції того чи іншого класу, партії [12, с. 257]. На наше переконання О.В. Старчук та А.Х. Степанюк здебільшого аналізують ознаку ідеологічності саме з позиції

ідеології, тобто як сукупність ідей у формі соціально-економічних моделей, настанов, гасел, програмних документів партій, філософських концепцій тощо. Враховуючи той факт, що Україна у своїй історії досить тривалий час знаходилася під впливом комуністичної ідеології, з відповідними особливостями та наслідками, то й відношення вказаних науковців до ознаки ідеологічності, як вбачається, є дещо негативним. Слід зазначити, що ознака ідеологічності принципів права безпосередньо не пов'язана з будь-якою економічною чи політичною формацією, тим більш політичним режимом. Ідеологічність це здебільшого сукупність ідей, поглядів, позицій уявлень про належне існування суспільства та функціонування відповідних суспільно-регулюючих моделей в ньому. Тому ідеологічність як ознака права цілком має право на існування.

8) Системність (комплексність). Аналізуючи вказану ознаку О.Я. Лаврів вказував, що як ознаку принципів права слід визначити їх системність та взаємоузгодженість. Безперечно, принципи права повинні бути не тільки взаємоузгодженими між собою, а й з іншими елементами правового регулювання. Відповідно до принципів права формується система права. І тому взаємоузгодженість елементів правового регулювання забезпечує цілеспрямовану дію всієї системи права [13, с. 26]. А.М. Кучук, С.М. Перепьолкін, розглядаючи вказану ознаку принципів стверджували, що принципи несуть в собі вимогу комплексності, що передбачає їх одночасну, а не почергову, ізольовану реалізацію. Принципи використовуються фронтально, усі одразу. Як частина єдиної системи кожний принцип характеризує певний аспект суспільних відносин. І, лише перебуваючи у взаємозв'язку, вони дають змогу усвідомити сутність права. Більш того через різнобічність таких зв'язків порушення навіть одного принципу неминуче призводить до порушення інших, неможливості успішного виконання завдань соціального регулювання. Принципи права як фундаментальні положення рівноправні, серед них немає головних і другорядних, таких, що потребують реалізації насамперед, і таких, здійснення яких можна відкласти [7, с. 26]. Слід погодитись з позицією вказаних авторів, адже дійсно ознака системності принципів передбачає наявність комплексу взаємозалежних, взаємодоповнюючих засад, які мають вирішальний вплив на всю правову систему діючи перманентно, одночасно та системно.

9) Історичність. А.М. Колодій стосовно цієї ознаки принципів права вказує: ця ознака означає, що історичні умови розвитку суспільства і держави висувають відповідні принципи: вони такі, якими є епоха, люди й їх потреби, спосіб життя, суспільні відносини [2, с. 43]. О. А. Лукашева, А. В. Міцкевич щодо історичності принципів стверджували, що принципи права не є вічними, так само, як і відносини, які ними виражаються. Вони історичні і перехідні продукти [14, с. 94], [15, с. 144]. Досліджуючи ознаку історичності О.В. Старчук не поділяє думки про історичний характер принципів права, оскільки, незважаючи на те, що в процесі історичного розвитку суспільства зі зміною соціальної, національної чи класової його структури змінювалися підходи до їх розуміння, але принципи залишалися тими ж самими. Їх не можна створювати, змінювати чи, навпаки, скасовувати [4, с. 41]. Слід зазначити, така позиція не є безспірною, оскільки із розвитком та становленням суспільства не лише видозмінюються сталі уяви про життєдіяль-

ність суспільства, а також створюються нові. Так, наприклад, принцип демократизму виключним є надбанням сучасності, також такі принципи як диспозитивність та змагальність також виникли за сучасних умов та появи нових поглядів щодо охорони особистих прав і свобод людини.

Література

1. Явич Л.С. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы. Москва : Юрид. лит., 1978. 224 с.
2. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
3. Пашерстник А.Е. О сфере действия и принципах трудового права. *Советское государство и право*. 1957. № 10. С. 100.
4. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С.40–43.
5. фон Хайек Ф.А. Право, законодательство и свобода. Москва : ИРИСЭН, 2006. 644 с.
6. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Москва : Интерстиль, 2008. 384 с.
7. Кучук А.М., Перецьолкін С.М. Принципи права як категорія внутрішньодержавного й міжнародного права. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 22–26.
8. Смирнов О.В. Трудовое право : Учебник. Москва : Проспект, 1998. 600 с.
9. Ильин И.И. Общее учение о праве и государстве. Москва : АСТ МОСКВА, 2006. 510 с.
10. Пашков А.С. Основные принципы советского трудового права. *Вестник Ленинград. у-та. Экономика, философия, право*. 1971. Вып. 4. № 23. С. 110.
11. Шейндлин Б.В. Сущность советского права. Москва : МГУ, 1959. С. 67–68.
12. Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності : теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 398 с.
13. Лаврів О.Я. Система принципів трудового права України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2007. 211 с.
14. Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность. Москва : Юрид. лит., 1973. С. 94–95.
15. Мицкевич А.В. Акты высших органов советского государства. Москва : Юрид. лит., 1967. 175 с.

Анотація

Пилипенко Д. О. Ознаки принципів кримінально-виконавчого права. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню ознак принципів кримінально-виконавчого права. У роботі проаналізовано загальнотеоретичні концепції визначення структурних елементів кримінально-виконавчого права. Висловлено авторську позицію на існуванні дев'яти ключових ознак принципів права, які фактично відтворюють їх змістовне наповнення. Ознака фундаментальності підкреслює основоположність принципів для існування всієї системи кримінально-виконавчого права. Імперативність є ознакою, яка фактично наголошує на обов'язковому відбитті принципів у змісті кримінально-виконавчих норм, а також відповідність норм духу й змісту принципів. Регулятивність є ознакою, яка відтворює вирішальний вплив принципів кримінально-виконавчого права на регулювання відповідних правовідносин і системи виконання кримінальних покарань у цілому. Нормативність є ознакою принципів кримінально-виконавчого права, що окреслює положення, за якого принципи набувають відповідних важелів практичного впливу на функціонування системи виконання кримінальних покарань за умов їх відбиття у відповідних нормах кримінально-виконавчого права. Ознака об'єктивності відтворюється в принципах кримінально-виконавчого права у двох аспектах: як об'єктивна зумовленість та об'єктивна необхідність. Зумовленість фіксує відповідність принципів еволюційній парадигмі розвитку суспільства. Своєю чергою необхідність є критерієм суспільної потреби використання принципів із метою відповідності норм права чинній суспільній формації. Стабільність як ознака принципів не означає автоматичної їх незмінності. У такому контексті евентуальність принципів цілком можлива за умов когерентного зв'язку з розвитком суспільних уявлень і правил. Ідеологічність як ознака принципів права означає відбиття принципів як сукупності ідей, поглядів, позицій, уявлень

про належне існування та функціонування кримінально-виконавчого права. Ознака системності принципів означає наявність комплексу засад, які, маючи ключовий вплив на кримінально-виконавчу систему, діють постійно, одночасно й системно. Історичність як ознака принципів права підкреслює екзистенціальність принципів у парадигмі поступового розвитку суспільства з урахуванням його досвіду й надбань.

Ключові слова: ознака фундаментальності, імперативна ознака, регулятивність, нормативність, ознака стабільності, ідеологічна й історичні ознаки.

Summary

Pylypenko D. O. Signs of the principles of criminal executive law. – Article.

The article is devoted to the study of the features of the principles of criminal executive law. The article analyzes the general theoretical concepts for determining these structural elements of criminal executive law. The author's position on the existence of nine key features of the principles of law, which actually reflect their content, is expressed. The sign of fundamentality emphasizes the fundamental principles for the existence of the entire system of criminal executive law. Imperativeness is a feature that actually emphasizes the mandatory reflection of the principles in the content of criminal executive norms, as well as the compliance of the norms of spirit and content of the principles. Regulatory is a feature that reflects the decisive influence of the principles of criminal executive law on the regulation of relevant legal relations and the regulation of the system of execution of criminal penalties in general. Normativity is a sign of the principles of criminal executive law, which outlines the provision under which the principles acquire the appropriate levers of practical influence on the functioning of the system of execution of criminal penalties under the conditions of their reflection in the relevant norms of criminal executive law. The sign of objectivity is reflected in the principles of criminal executive law in two aspects. As an objective conditionality and an objective necessity. Conditionality fixes the conformity of principles to the evolutionary paradigm of society development. In turn, necessity is a criterion of the public need to use the principles in order to comply with the rules of law of the current social formation. Stability as a sign of principles does not mean their automatic immutability. Under these conditions, the eventuality of principles is quite possible under the conditions of coherent connection with the development of social ideas and rules. Ideology as a sign of the principles of law means the reflection of the principles as a set of ideas, views, positions of ideas about the proper existence and functioning of criminal executive law. A sign of systemic principles means the presence of a set of principles that, having a key impact on the penitentiary system, operate constantly, simultaneously and systematically. Historicity as a sign of the principles of law emphasizes the existentiality of the principles in the paradigm of gradual development of society, taking into account its experience and achievements.

Key words: sign of fundamentality, imperative sign, regulativity, normativeness, sign of stability, ideological and historical signs.